

Cs. Sebestyén Kálmán

Városépítés - várost építés?

A települések, ugyanúgy mint az őket létrehozó, benne élő emberek, különböző életszakaszokat élnek meg. Más-más arcot mutatnak gyermek-, kamasz, ifjú és felnőtt korokban.

„Ha kötelességemmé tennék, hogy Salgótarjánról írjak és tollamra vegyem itteni tapasztalataimat, szólnék a következőkben.”

A Tarján-patak áradásai elől a domboldalakra húzódó házak félelemmel vegyes csodálkozással néztek a múlt század közepétől egyre szaporodó idegenekre, kiknek nyelvükön, szokásaikon túl munkájuk színtere és eredménye is szent borzadállyal töltötte el a falu lakóit. A földalatti világ, a kohók és gépek zaja mellett a térbeli elkülönülés szintén táplálta ezt az érzést. A mellékvölgyekben gyorsan szaporodó kolóniák, melyek más anyagból, más elv és más célszerűség szerint épültek mint a parasztházak, a látható világot tágították, míg a mocsaras völgyfenéken keresztülfutó vasút a világ látásának lehetőségét jelentette. De a távolságtartást még mutatták a lakóhelyek közé beékelődő szántóföldek. Az időről-időre beözönlő "vad" gránerek, s az „arisztokratikus” acélgyáriak között őrlődő falu lassan talált magára. Vezetői azonnal nagy fába vágták fejszájüket: 1870-ben a városi rang megadását kérték, de a két év múlva megkapott nagyközségi státus követelményeinek is csak jelentős erőfeszítéssel tudtak megfelelni. Ennek ellenére a település megváltozott szerepének, új funkcióinak hivatalos elismerése rövid idő alatt megtörtént. A csendbiztosság mellett hamarosan a füleki járás szolgabírája is ideköltözött, majd a századfordulóra járásbíróági székhely lett. Akkor, mikor a községi képviselőtestület jegyzőkönyvben rögzítette, hogy a község területén élők egy része nemcsak előttük, hanem a „rendőri személyzet előtt is ismeretlen”.

Ismeretlen, mert állandóan vándorol, változik; ismeretlen, mert nincs lakása. S akinek jutott hely, közülük soknak abban sem volt köszönet. Egy „salgótarjáni honpolgár”, ki a tankötelesek összeírásánál tevékenykedett, beszámolt tapasztalatairól a *Salgótarjáni Lapokban*: *„Igen sok olyan lakást találtam, ahová belépni nem lehetett a romlott levegő miatt. Egy kis szobában, zárt ajtó és ablak mellett aludt 3-4 személy a földön, ágyban és kanapén szintén aludtak olyan munkások, kik éjjel dolgoztak.”* Mikor kigyulladt egy-egy

ilyen teleprész, ahol „a lakások egész tömkelege valódi tűzfészket képez”, mindig megújult a remény: „Talán így a tűz által ezen állapoton is jobb lakások építése által segítve lesz.”

Közben „rohamosan, valóban amerikaias módon fejlődött Salgótarján.” A századfordulón a mezítlábas cselédlányok már emeletes házak között „korzóztak”. Az üzletek fölötti emeleti ablakokból kinéző pedig a földes Fő úton hullámzó vásári tömegre, lófogatokra, ökrös szekerekre látott. Ünnepeken a hölgyek napernyőit színezték a palettát, s a gyerekekre is ráadták a legjobb ruhát. Hétköznap pedig: „Lázás munka, idegörlő munka zaja tölti be a levegőt, köszénpor, gyárak kéményeinek füstjével vetekedik az utcák pora. Ha megszólalnak a gyárak, a bányák bűgő kürtjei, sápadt arcú, horpadt mellű munkások sietnek a föld alá vagy irtóztalt pörölyeikhez, iparosok, kereskedők rohannak dolgaik után, napszamosok, cselédek raja lőt-fut, hivatalnokok, lateinerek mennek irodájukba. Mindenütt élet, a munka élete, amelyet annyi ember táplál verejtékével, vérével, egészségével. De hát hol szedi magát ez a sok nép? Tizenháromezer lélek ebben a fészekben.” Ez a „fészek” az új községháza felépültével az addigi templom, kúria körül szerveződő faluközpontból lassan észak felé nyújtózkodott. Egyre feltünőbbé vált, hogy „a legjártabb utak is helyel-helyel oly keskenyek, hogy ott két szembejövő kocsi csak a legnagyobb ügyvelbajjal térhet ki a köprizmák között.” A belakott helyek szűkek lettek, s kiformalódott az a vélemény, „hogy itt semmi nyoma annak, mintha egészségügyi törvény és építkezési szabályrendelet is volnának a világon.” A maliciózus kedvű hírlapíró megjegyzi: „Igen erős fantáziájú embernek kellene lennie annak, aki elhinné, vagy másokkal el tudná hitetni, hogy Salgó-Tarján szép rendes és tiszta nagyközség. Mert az egészségből csak egy igaz, tudniillik az, hogy Salgótarján nagyközség, de a többi nem igaz.” Pedig a tervek - ha lassan is - fogalmazódtak az itt megtelepült és egzisztenciát teremtők körében. A megoldás kulcsát a patakok szabályozásában látták. A vizek - a Pécskő-patak, mely egy-egy nagyobb eső után elmosta a főúti közlekedést biztosító fahidat, illetve a Tarján-patak, melynek a medrén csak gyalogjáró ívelt át - sok hasznos, építkezésre, terjeszkedésre alkalmas területet foglaltak el. Kordában tartásukra történt néhány kísérlet, de komolyabb elképzelést, határozottnak látszó lépést a szükség kényszerített ki. A tervek elkészültek, a megvalósítás tolodott, miközben a „vízentúli rész” épült: 1907-ben átadták az új járdával ellátott és kiépített Meszes aljai utcát; a hosszan elnyúló telkek megosztásával a Tarján-patak felőli oldalon formálódott az Úri utca. A patak keleti oldalán viták sorozata, kérvények garmadája után megkezdte működését új épületben a polgári iskola. Kijelölték és felépítették a vasúti megállóhelyet, mely nyomán az „utazó közönség” nem volt „kénytelen minden előtt megismerkedni a salgótarjáni illatos porral, az itteni piszkos bérkocsikkal”, legalábbis nem azon a három kilométeres úton, mely a korábban egyetlen vasútállomásra a községbe vezetett. A posta is ide, a Szilárdy-család által 1896-ban a községnek átadott új vásártérre költözött. Egykori helyére utalva a Zsidó, majd Posta utca 1927-ben hivatalosan is a Régi posta utca nevet kapta. De a salgótarjáni ember előbb mehetett „kinematográf színház”-ba, ahol „sokat tapsoltak a meglepőbbnél meglepőbb tanulságos, érdekes mozgófényképeknek”, melyek közül „különösen az angol-búr háború keltett nagy tetszést”, mint esős időben a Fő utca másik oldalára sárdagasztás nélkül.

Bár Salgótarján hivatalosan nagyközség volt, de az itt élők szóban és írásban régóta természetes egyszerűséggel csak városnak nevezték. A Kispiaczra, melyre korábban

„Erzsébet királyné emlékfái”-ként hársfákat ültettek, tervezték az első köztéri alkotást, a Kossuth szobrot, emlékezve születésének centenáriumára. Az építészeti bizottság határozata szerint *„ha ez a szobor fennáll, Salgótarján városi jelleget ölt, s ott, hol most kocsisámsra a szemét terpeszkedik, zöld pázsit fog futni.”* Igazuk is lett. Ugyan nem Kossuthot mintázta a szobor, hanem a világháborús katonát; ugyan nem a Kispiaczra, azaz az Erzsébet térre került, hanem a főtérrre; ugyan nem zöld pázsit vette körül, hanem kőburkolat, s a felállításaig eltelt még két évtized, de az első köztéri szobor hivatalosan már várost talált itt. Mert egy-egy felbuzduláskor *„mindenki mindent akar. Neki iramodott mohósággal teleszórják a levegőt mindenféle ideákkal, hogy szinte borsózik tőle a hátunk. Megrohanják a közügy rügvező ágait és gyümölcsöt akarnak szedni róluk. Elfelejtik, hogy előbb még a virágok fognak kifakadni, gyönyörködtetve a tavasz bámulóit, azután lepergetik szirmukat, mind-egy a frázisok mulandóságát szimbolizálva, végre még a küzdelmes nyarat is végig kell élni, mire ölükbe hull az érett gyümölcs.”* Korholta is elégszer a helyi sajtó a viszonyokat, mint szülő a gyermekét. Egyszer azért, mert mindenképp város akart lenni és szertelen fantáziával képzelte el jövőjét, másszor pedig azért, mert ennek elérésére ha mozdult is valamit, nagyon lassan tette: *„Város és közegészségügye felveheti a versenyt Ázsiával. Város és főutcáján végig csörgedezik a mosogatókonyhák szappanos nedűje. Város és sehol társas kör, hol a polgárság valóban összefogna. Város és rosszabb mint az utolsó falu.”* (A záró mondat azért korholásnak is erős.)

A gyermeki állapotnak hirtelen szakadt vége. Az I. világháború és az azt követő béke meghozta a városi rangot. Az ár: úgy kellett ennek megfelelni, hogy közben határváros lett; hogy közben ipara válságba került; hogy közben valóságosan városivá nőttek a szociális feszültségek, *„mert a szanalás folytán igen sok kenyérkereső kénytelen volt más vidékre menni munkát keresni, míg a család itt nyomorba vissza maradt.”* Végeredményben Salgótarján oly módon csöppent bele a városi létbe, mint a múlt századi falu az iparosodásba. A hosszú időt itt töltő polgármester első benyomása: *„Istenem! - sóhajtottam fel mikor egy kicsit szétnéztem - hová kerültem én szerencsétlen, ebből a fészekből, melynek fő utcája ilyen rémes, ebből legyen város és én legyek annak irányítója? Nem kell-e mindjárt visszafordulnom és valami más beosztást kérnem?”* Nem tette meg, s olyan segitőtársakat gyűjtött maga köré, mint a fáradhatatlan, örökmozgó, szervező Horváth László, kire nyugodtan bízta rá helyettesítését, vagy a kassa-odenburgi vasút kipróbált mérnöke, Köntzey Ferenc műszaki tanácsnok, aki az építkezések előkészítésében szerzett érdemeket. Mellé állt a képviselőtestület, mellé álltak a vállalatok vezetői és a helyi sajtó hangja is egyre biztatóbb, dicsérőbb lett. Mert csak így jöhetett el az a nap, mikor harmadszori polgármesterré választásakor - 1939-ben - leírhatta ezeket a sorokat: *„Amikor tegnap este kedves hivatali szobám íróasztalánál ültem, hogy a ma elmondandó beszédemet papírra vessen, mint a szobám falán végigvonuló képek, melyek egyes salgótarjáni városrészletek régi és új állapotát tüntetik fel, - úgy vonult el lelki szemem előtt egész életpályám.”*

A képeken azt a változást láthatta, melyet a domboldalakra lenéző templomok: a plébániatemplom méltóságteljesen a valamikori község központját uralva; az evangélikus zömökebben, de magasabb dombon, figyelve a főutca változásait, míg a református karcsú tornyát zöld háttérbe rejtve az Újtelep kiépülését. Ezeket egészítette ki a völgybe, a hívek

közé települt zsinagóga a déli póluson, az egykori falu polgári iskola mellett meghatározó tömbje, északon pedig a legkésőbb - 1936-ban - épült acélgyári templom. A település új arcához a keretet *Vargha László* neves városépítész adta, az alapot a pénzhiány. Mindkettő visszatér néhány évtized múlva; a terv, melynek elgondolásait nem lehet megkerülni, s a pénzhiány, mely kényszermegoldások sorozatával torzítja a megálmodott városképet.

Az építkezések első lépcsője a régóta tervezett patakszabályozási munkálatok elvégzése volt. A magyar városoknak nyújtott külföldi kölcsönből Salgótarján is részesedett. Ez tette lehetővé a Tarján- és a Pécskő-patak medrének köburkolattal ellátását. Így szabadult fel a közigazgatási negyed és mögötte a tisztviselő telep helye. Alig tíz év telt el, s a lőtorony lépcsőjéről szemlélődőre már rendezett utcák tekintettek vissza. S közöttük a gyermekjátószótér, melynek „*gondolata a Polgármester úrtól eredet és minden ami ezzel összefügg annyira összenőtt szívével, hogy nagyon fájna neki, ha a távollétében nyitnánk meg*” - ahogy a városi gazdasági intéző írta egy levélben a felszereléseket szállító cégnek. A polgármester az első „gyerek”, aki birtokába veszi, lecsúsztatva a hinták, forgók, homokozók közötti csúszdán. Az épületek előtt pedig megjelentek a facsemeték, a virágágyások a tavaszunként újuló felhívás nyomán, mely Salgótarjánt virágos várossá akarja varázsolni. A sétálók már nemcsak ernyőt vagy pénztárcát veszítettek el, hanem „*briliánskövel és római fejjel díszített aranyfüggő*”-t; a filléres gyorsok egyik célállomása lett a város. Mindezek nyomán megfogalmazódik, hogy „*Tegyük Salgótarjánt nyári üdülőhellyé*”, mert „*esinosodó arcával, fejlett iparával és kereskedelmével, jó hírű szállodáival és vendéglőivel, polgárai áldozatos erőfeszítéseivel bizonyosságot tett arról, hogy még mindig nagyobb fejlődési fokra törekszik.*” Ezt szolgálta a Karancs-kápolna felújítása, mellette a védkunyhó építése; szemben, a másik csúcson lévő Salgó-vár tövében a menedékház elkészülte. *Dornyay Béla* gimnáziumi tanár pedig hasznos útikönyvet bocsát az ideérkezők rendelkezésére részletes információkkal és kirándulási útvonalakkal.

De ezt a napsugaras képet sokszor beárnyékolják a felhők, mikor „*sikolt a kétségbeesés*”. „*A karácsonyi segítség nagyon szép volt, de ne feledjük, hogy karácsony egy évben csak egyszer van, a nyomor pedig mindennapos!*” - írta *Upponyi József* hittanár. A 20-as évek végétől „*polgári kötelességgé*” válik, hogy aki teheti, bekapcsolódik a nyomorenyhítő mozgalmakba. Tanév elején és végén iskolások felruházása, közben ebédeltetése, ételmisszerosztás, karácsonykor vásár, gyűjtés a szegények ajándékozására - mindezek szervezői, motorjai a nő- és leányegyesületek. A széttagolt társadalom ebben egységes. Mert az ilyen akciókba az is könnyen be tudott kapcsolódani, aki újonnan érkezett a városba. Márpedig sokan voltak. *A Munkát* lapozgatva kitűnik, hogy viszonylag kevés a házladás hirdetése, annál többször búcsúznak elköltözők ismerősöktől a lap hasábjain. Nem a városi lakosok, hanem a gyári-hivatali tisztviselők, kiket más állomáshelyre vezényelt a Budapesten székelő központ.

A 30-as évek második fele a városiasodás újabb lépcsőfokát jelentette. A nagy építkezések lendülete alábbhagyott, s a hangsúly a közérzet minőségi javítására helyeződött. Az utcák kövezésével párhuzamosan a csatornázás, ivóvíz-ellátás, világítás fejlesztése válik fő feladattá. Az egykori kolóniákat már elérte a város terjeszkedése, átépítésük, a városmághoz megközelítő szintre emelésük elodázhatatlanná vált. Sőt megfogalmazódtak azok az

elképzelések is, hogy „Zagyvapálfalva, Baglyasalja és Zagyvaróna községek egy részét a város fejlődése érdekében a városhoz kell majd csatolni”.

Ez az előrejelzés mintegy tíz évre szólt, megvalósítását még ugyanennyi idővel kitolta a világháború. Közben újabb feladatnak kellett megfelelni: a megyeszékhely funkcióját testálták a városra. Noha e megfontolás több szempontot - gazdasági, politikai, közlekedési - figyelembe vett, de ellátásának feltételeit gyors ütemben kellett megteremteni. Az csak az első lépés volt, hogy a Szilárdy-major helyén felhúzták a megyei tanács épületét. A lakások, ellátás, közlekedés és más infrastrukturális elemek ezután következtek. Az 50-es évek végére azonban, mint a *Jóvári Tibor* objektíve előtt, a parkban újságot olvasó bácsi, vagy a szökőkút körül nézelődők, egy „belakott város” képét mutatják.

A következő évtized Salgótarján eddigi arcának teljes átváltozását hozta. A tervek állandó módosítása, a már felépülthöz igazítása, versenyfutás az idővel, vergődés az anyagi források és az igények tölcserében, hol az előbbi szűkül, az utóbbi tágul - mindez a „plasztikai műtét” alapját adta. A minisztériumi ösztönzésre gyors ütemben megkezdett szállodaépítés lavinaszerűen indította meg a városközpont bontását. A fél évszázad alatt kiformalódott főutcából utolsónak az 1878-ban, az elsők között épült emeletes községháza adta meg magát: 1988 júniusában robbantották föl. Addigra az egykori társai helyén álló új kereskedelmi és hivatali célokot szolgáló épületek már átettek az első felújításokon is. A lelkesedés, hogy ha 30 régit lebontanak 100 új lakás készül helyette; a propaganda, hogy „bontsuk le ... a kapitalizmusból ránk maradt régi, egészségtelen, sokszor külsőleg szemre talán stabilnak és jónak látszó, de a szocialista lakáskultúra és az emberek igényeinek nem megfelelő épületeket”, valamint a különböző évfordulós kényszervállalások gyors ütemben teremtették a köz- és lakóépületeket. *Földes Mihály* szavaival 1964-ben mondja is a „tarjáni ember”: „Most rengeteget építünk. Íme, itt az új szálló a Karancs. Mögötte a hegven, mész gimnázium épül. Készül az új sajtóház, lesz központosított irodaházunk. És lakás, lakás, sok új lakás, ... Moszkvai mintára építünk. A régi házak mögött felhúzzuk az újakat, a nagyokat, hatalmasakat - aztán lebontjuk előttük az ódont.” Miközben a városépítésszek arról vitatkoztak, mi lenne üdvösebb a természeti környezet és a lakóterek egyensúlyának megtartására: a magasházak építése, avagy a középmagas beépítés, a nyolc-tízemeletes háztömbök felkúsztak a keleti domboldalakon. Érvényes lett Salgótarjánra is *Berlage* holland építész megállapítása: „A tömeges termelés tönkretette a városképeket, sőt a város és a szabad természet közti szép átmenetet is elrontotta, hiszen a brutális bérházsorok egészen a város határáig, a szabad természetig nyomulnak.” Míg a kialakult összképet az építésszek *Hild-éremmel* ismerték el, addig szertefoszlott az évtizedeken keresztül vissza-visszatérő elképzelés, hogy Salgótarján adottságai alapján akár „zöld” város, virágos város is lehetne. A több millió m³ beton között még inkább „polgárjogot nyert egy figyelmeztetés: csak ritkán viselj fehér inget”, mert gallérijára jócskán jut az évente egy km²-re le hulló 600-700 tonna porból és pernyéből. A közel két évtizedig a „piszkos tizenkettő” között emlegetett városban változást az hozott, mikor teremtő anyagát, a szenet a gáz váltotta ki.

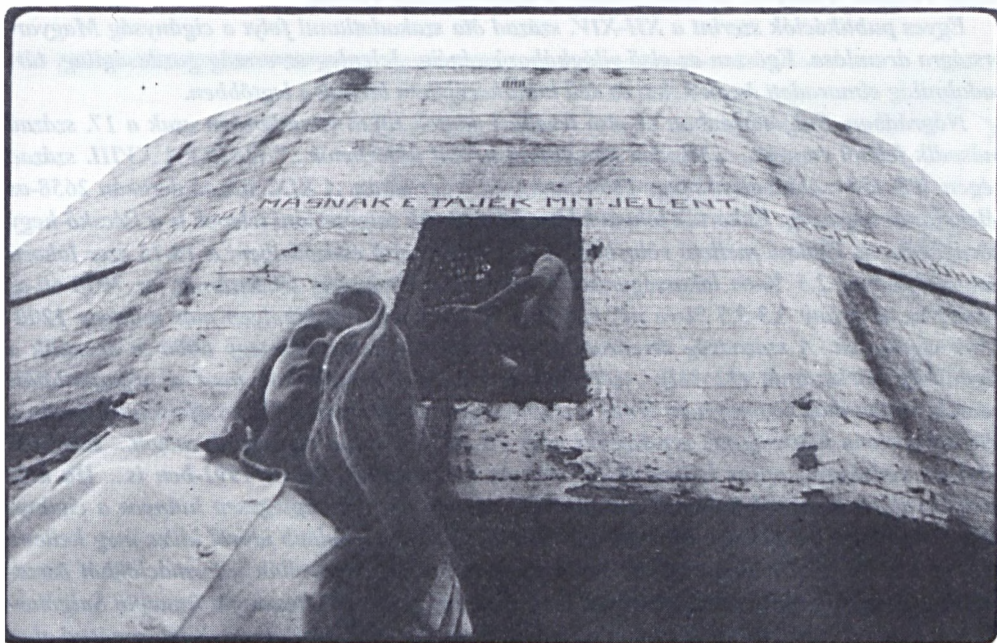
A tiszteletreméltóan hatalmas energiákat lekötő tervezés-szervezés-építés ellenére a város mégis széttöredezett. Széttöredezett lakótérben lakótelepekre, széttöredezett sarjadó lokálpatriotizmusa sokszor nosztalgiából táplálkozó kis csoportokra, s széttöredezett a

városi érdek telepi-vállalati érdekre. Ezekre az átépítés büvöletéből kilépő, a cementpor elültével levegőt kapó „helyi intelligencia” a 70-es évek végén döbönt rá és kezdte újraépíteni „a várost”, immár nem materiálisan.

Többek között ezért egyszerre idős és fiatal Salgótarján. Idős mint település, hisz több mint 750 éves, fiatal mint város, mivel hivatalosan is „csak” 75 éves.

„Ha kötelességemmé tennék, hogy Salgótarjánról írjak és tollamra vegyem itteni tapasztalataimat...” - ezeket mondanám el röviden.

(A forrás megjelölése nélküli idézetek a *Salgótarjáni Lapok* 1902., 1903., 1905., 1906., 1907. a *Salgótarjáni Hírlap* 1907., 1908. A *Munka* 1925., 1926., 1932., 1934. a *Nógrádi Népíjság* 1962. és a *Nógrád* 1964. évi számaiban találhatók.)

Kovács Bodor Sándor: A város /sorozat/ II.